

שיבושי דרך: הרפתקאות לוינסקי בין יהודים בלי ארץ

אקס-טריטוריאלי. לא רק במובן "נטול ארץ משלו", בשל הגלות שנכפתה עליו לפני עידנים. ואפילו לא רק במובן "נטול אדמה", בשל ההגבלות על קניין קרקע ועיסוק בחקלאות שהושתו עליו. אקס-טריטוריאלי, בכל המובנים גם יחד. בן-בלי-מקום ממש היה היהודי; ואם לא תמיד בן-בלי-מקום

בפועל, הנה מבחינה קיומית - תמיד. "היהודי הנווד", סנטו בו שכניו בבוז; ואילו הוא הפך את הלא-מקום לביתו - שם מקומו ושם חייו. החיים בדרכים היו נחלתם של רבים מבני העם היהודי, אם לרגל מסחר - משלה היד המועדף והזמין לדידם; אם בעלייה לרגל, אל הישיבה או אל הרב'ה; ואם לשימור קשרי המשפחה המפוזרת. נכון היה הדבר דורי דורות, ורישותה של אירופה במסילות רכבת למן אמצע המאה ה-19 הפך זאת לנכון פי כמה.

מוטיב המסעות נפוץ עד מאוד בספרות ובפולקלור היהודיים המזרח-אירופיים, וכמעט שניתן לראותו כסוגה בפני עצמה. "איש אחד נכנס לבר" היא אולי הפתיחה הטיפוסית ביותר לבדיחה בת ימינו, אולם במזרח אירופה היה זה הפתיח "שני יהודים יושבים ברכבת" - כפי שמעיד בבירור קובץ הבדיחות היהודיות הגדול של אלתר דרויאנוב "ספר הבדיחה והחידוד". גם הסאטירה היהודית קפצה על הרכבת הזו: כך הם "סיפורי רכבת" של שלום עליכם; כאלה הם "מסעות בנימין השלישי" של מנדלי מוכר ספרים; וכזה הוא גם הפיליטון שלפנינו. כזכור לקוראי הגיליון הקודם שלנו, "פיליטון" הוא כינויו של הסגנון הספרותי-עיתונאי-דברני המשוחח על ענייני השעה בחופשיות ובחצי חיוך; ואלחנן לייב לוינסקי היה מהאוחזים הבולטים בסגנון זה בעברית - ועל כן גם חביב הקהל של "השלח" הישן.

בפיליטון זה מתאר לוינסקי את החלק הראשון במסעו מאודסה שבאוקראינה, השוכנת לחוף הים השחור, אל האג ההולנדית שעל חוף הים הצפוני אשר אליה נסע בשנת 1907 לרגל הקונגרס הציוני השמיני. תחילתו של הפיליטון, לאחר פתיחה הנוגעת לענייני הפוליטיקה

והבחירות, היא תיאור אידילי ורומנטי, אך גם משועשע, של אותה חוויה קיומית, אותה בעלות וביתיות של היהודי שבתנועה; זוהי הגלותיות במיטבה, ניצחוננו הגדול של העם היהודי שהצליח לחצוב לו בית מן האין, בין כל אלו שעמלו למנוע זאת ממנו. אך מהר מאוד מתהפכת התמונה, ור' קרוב עובר לתיאור עוקצני ומלנכולי של ההידרדרות הדהררת במצבם של היהודים במפנה המאות, כפי שזו באה לידי ביטוי בביתם החדש - הרכבת.

הרקע לפיליטון הוא החוקה החדשה שהתקבלה ברוסיה הצארית בשנת 1906. רוסיה נתונה הייתה במערבולת זה שלושה עשורים, שרוויים היו במאבקים פנימיים, ברפורמות וברציחות פוליטיות. במרכזם עמדה מהפכת התיעוש שאיימה לפורר את הסדר החברתי ולחסל את מעמד האיכרים והמשטר המלוכני. תיעוש משמעו קפיטליזם ועלייתו של מעמד ביניים בורגני וחזק, ואיתו הדרישה לביטול זכויות היתר של האצולה ולשוויון אזרחי, וברוסיה הצארית, אמרת "קפיטליזם" - אמרת "יהודים". ואכן היהודים נחשבו לכוח מוביל בקריאות ובפעילות למען מהפכה חוקתית והאמנציפציה שבצידה. סדרת הרפורמות של תחילת המאה העשרים, אשר הגיעה לשיאה בין השנים 1905-1907, עסקה תדיר בהענקת זכויות ליהודים או בהסרת הגבלותיהם - על פי רוב, אומנם, למראית עין בלבד. אלו קודמו לא רק בידי תומכי המהפכה אלא גם על ידי מתנגדיה, שהאמינו כי ריצוי היהודים עשוי להשקיט אותה, לפחות באופן חלקי. אלא שבעוד ימין נדמתה כמקרבת, הייתה השמאל דוחה בקפידה: שנים אלו ראו גם פרעות ופוגרומים מן הרעים שידעו היהודים - את חלקם יזם השלטון, מאחרים העלים עין, ובכולם האשים את היהודים עצמם. כמה אירונית היא העובדה שאותו יהודי המסמל את המהפכה הקפיטליסטית הפך, תוך עשור, לסמל המהפכה הקומוניסטית ולשעיר לעזאזל של מתנגדיה. לגבי היהודי, מהפכות הן תמיד אדומות.

מי שאין לו מקום, מקומו בתנועה; וממילא, הגבלת תנועתו של היהודי כמוה כגירושו מאדמתו. תוך דילוג בין קינה ללגלוג מתאר לוינסקי כיצד חופש התנועה של היהודים מצטמצם וכמה נלעג הוא החופש כשזה ניתן. עוד בימי יקטרינה הגדולה, בסוף המאה ה־18, הוגבלה התיישבות היהודים באימפריה הרוסית ל"תחום המושב" - אזור שהורכב מרוב שטחי אוקראינה וליטא ומנתח גדול ממה שהיה פעם פולין. היהודים חיו שם בצפיפות רבה ובתנאים קשים; רבים מהם "זלגו" חוץ לתחום, ובתקופות שונות התייחסו לכך השלטונות במידת־מה של סלחנות; אלא שבתחילת

"חזות־הכול אפשר לראות בדרך ומעודי אהבתי אותה".
שוק יהודי באחת מערי 'תחום המושב', כנראה סביב 1917.
צילום מאוסף א' אנדרוסייה; Lebrecht Music and Arts
Photo Library / Alamy Stock Photo

המאה העשרים יהודים היו בלתי רצויים ביותר ברוסיה "האמיתית", ותנועתם אל מחוץ לתחום המושב, לתוככי רוסיה עצמה, ולו גם באופן זמני, הפכה קשה יותר. "אם רק יש מצלצלים בכיסך, ממש תענוג הוא לנסוע" אומר לוינסקי, וברי שאין כוונתו רק למחיר הכרטיס.

להגבלות על התנועה הצטרפו מאמצי הממשל לדחוק את היהודים ממקצועות המסחר הזעיר שפרנסו אותם, ומאמצים אלו באו לידי ביטוי בהיעלמותם של היהודים ממונוני הרכבת וממכירת הטבק והאלכוהול. על כל אלה עלה אובדנו של המקלט, תחנת הרכבת, המקום היחיד שבו יכול היה היהודי לחוש מימים ימימה כשווה בין שווים ולשהות בו בבטחה; והנה גם בה פרעו הפורעים ואף בה שפכו דם יהודי - בפוגרומים שנלוו לחוקה.

חיצו הסאטירה של לוינסקי מופנים בראש ובראשונה לבני ארצו, התולים את תקוותיהם בהבטחות שווא של זכויות ואמנציפציה ברוסיה; אולם הוא אינו חושך את שבטו גם מאחיו בני המערב, שכביכול זכו באמנציפציה אמיתית אך זו באה להם במחיר הוויתור על זהותם. זהו אותו וינאי בן אשכנז שכל שערי עולם פתוחים בפניו, וכל זה לא עלה לו "אלא" בתעודת המרה. היחידים הזוכים אצל לוינסקי למעט מחמאות הם דווקא נושאי הסאטירה החביבים על קהלו המשכיל - הלוא הם בני גליציה האדוקים, שעם כל דבקותם ב"חושך" המסורת, משמרים את זהותם ומנצלים את החופש הניתן להם להצגתה בגאון.

חופש, פרנסה וביטחון אישי - ככל שהיו זמינים ליהודי, לא היו זמינים לו אלא ברכבת. שוב האירוניה מכה במשקיפים מן העתיד, שהרי לא יעברו שלושה עשורים ומחצה והרכבת תהפוך לסמל אובדנו של היהודי שפעם מצא בה מקלט. אסון בסדר גודל של השואה ודאי לא עלה על דעתו של לוינסקי, אך הוא צפה את חורבנו של הקיום היהודי בגלות כפי שהכירו. הנה כי כן, המסר העיקרי המובע במסה זו מובלע כבר בפתיחתה, שלבאורה אינה מן העניין - הבחירות. באמצעות וידויו העצמי רומז לנו לוינסקי באילו בחירות ראוי לו ליהודי להתעניין: לא בבחירות לדוגמה, הפרלמנט הרוסי, שאין בכוחן להניב דבר מבחינת היהודי; הבחירות לקונגרס הציוני - אלו הבחירות שיש להן תוחלת. הרומאים החריבו את ביתנו ושכניהם מצפון מחריבים את הלא־בית שהיה לנו לפליטה; ומעתה אין לו ליהודי אלא לשוב ולתור אחר בית של ממש, לצאת מן האקסט־טריטוריה שבגלות ולבנות את עצמו מחדש במקום משלו.

המאמר הופיע בשני המשכים בכרך י"ח של 'השילוח' (תרס"ח), בעמודים 70-77 ו-262-273.

מִיָּם עַד יָם

רשימות מנטיעתי להקונגרס בהאָאָג

א

אך נגמרו הבחירות בשלום – ואנכי יצאתי לדרך.

אם תדמו שעל אודות הבחירות ל"דומת הממלכה" אני מדבר – תשגו. לבושותי ולחרפתי צריך אני לומר שהבחירות ההן לא כל כך הטרידו אותי. רצייתי שיטרידוני ושיעסיקוני, שימשכו את ליבי. אבל – למה אכחד? – הן לא הטרידוני. בראותי את חבריי הציוניים משקיעים את ראשם ורובם בסכסוכי המפלגות וממלאים את כל חלל-עולמם בבחירות ההן, קינאתי בהם. השתדלתי גם אנכי לברוא לעצמי את ה"אינטרס" אל הבחירות הללו; אבל, כשם שהשתדלתי בימי ילדותי הטובים להצטער על מיתת בני אהרן ולהוריד דמעות עליהם והדבר לא עלה בידי, כך לא עלתה בידי אף השתדלות עתה. חזרתי מאה ועשר פעמים על כל אותן ההוכחות הידועות לנו, מפני מה הבחירות להדומה כל כך חשובות לנו היהודים בכלל ולנו הציונים בפרט, מנקודת הראות היהודית הלאומית והציונית – ואף-על-פי כן הרגשתי שאין ליבי מתחמם ואינו מתלהב, אינו מתפעל ואינו מתרגש. התרגשתי, אמנם, פעם אחת כשראיתי איך יהודים מכרכרים מסביב לאינו-יהודי ומבכרים אותו על פני יהודי, אף על פי שאינו-יהודי זה אינו מגיע אף לקרסוליו של היהודי, וכל ייחוסו וכל זכותו של הראשון הם אך ורק מה שהוא – אינו-יהודי. התרגשתי למראה הבחינה הגלותית ההיא; אבל הבחירות בעצמן וכשהן לעצמן לא הביאו לידי התרגשות כלל, כי למרות חפצי ורצון הרגשתי שעובד אני בעולם זר ומוזר לי, בעולם שאינו רוצה לא בעוקצי ולא בדבשי... וההכרה הטבעית הזאת ציננה בלי משים את התלהבותי. וכמה שהשתדלתי להונות את עצמי, 'לפתות' את עצמי, כי באמת אני מתפעל מן הבחירות להדומה – לא עלה הדבר יפה ולא נתפעלתי.

וכשאמרתי ש"הבחירות נגמרו בשלום" כיוונתי – ביזיון לומר! – על הבחירות להקונגרס הציוני.

דומת הממלכה: הדומה, בית הנבחרים הרוסי.

כי דווקא הבחירות הללו הטרידוני הרבה.

כמדומה לי: רעיי וחבריי, שכל השנה עבדתי במחיצתם, הם יודעים אותי ואני אותם, יודעים אנחנו את דעותיו של כל אחד מאיתנו על כל אותן השאלות שעמדו בזמן מן הזמנים על הפרק, שעומדים ושעוד יעמדו על הפרק. בכל יום ויום אנו פוגשים איש את אחיו, וכבר דיברנו מאה פעמים על אותם העניינים. יודעים הם את דעתי על הפרוגרמה ההלסינגפורסית, על העבודה המעשית בארץ ישראל, על הבנק והפונד הלאומי, על בתי-הספר והחינוך ועוד ועוד. ופתאום – והנה האנשים האלה כאילו מזמינים אותי לדין, דורשים ממני שאחווה להם עוד הפעם את דעתי על אודות אותן השאלות עצמן, ומזמינים קהל רב, ומתכנסים לשיבה גדולה, ואנכי, בתור חצי-חייב וחצי-זכאי, מרצה לפניהם את דעתי ומברר השקפותיי, והם, כמקטרגים גמורים, מחטטים בלבי ובדעותיי לדעת אם באמת תוכי כברי ואני "שלהם" עד תוך תוכי, או אולי, חס ושלום, קורטוב של מינות נזרק בי, כאילו נוכרי אנכי עמהם ורק זה היום פגשנו איש את אחיו וזה הפעם הראשונה שאני משמיע להם את דעותיי!

ובאיזו רצינות, באיזה כובד ראש אנחנו עושים את כל אלה! –

יש כנראה, איזה מלח, איזו "פלפלא חריפתא" בכל בחירות, שמוסיפים איזה טעם, איזו חריפות בתבשיל הזה.

ומעשה בזקן אחד, עשיר גדול ובעל עסקים, שבני קהילתו שהיה רשום במספרם בחרו בו "להכעיס" לראש הקהילה. ממילא מובן שלא רצה ולא יכול לעזוב את נכסיו ואת עסקיו בפלכי הדרום וללכת לנוע על קהילתו הקטנה באיזו קרן זווית נידחת שבליטא, אז שלח שליח מיוחד לקהילה זו ועלה לו הדבר בדמים מרובים, עד שבטלו הבחירות ו"נעשו" בחירות חדשות, שבהן "השחירו" אותו. "וכששב השליח מן הדרך", כך סיפר לי הזקן, "והרצה לפניי את כל העניין, ובישרני שבני קהילתי השחירוני כמו שרציתי – אף-על-פי-כן כאילו ניתק אחד ממיתרי-ליבי..."

ואני מבין את לב הזקן הזה, מבין אני את רוחו.

סוף סוף נוח לו לבן-אדם להיבחר.

יש איזה יצר-הרע של בחירות, יצר-הרע מיוחד במינו, ויצר-הרע הזה ככל יצר-הרע הוא הנותן טעם וחיים לכל תנועה, ומי שייצרו תקפו הולך ועומד על הבחירות.

הפרוגרמה ההלסינגפורסית: הלסינגפורס היא כיום הלסינקי, בירת פינלנד. תוכנית הלסינגפורס של התנועה הציונית, שנהגה בעיר זו, מציינת מפנה בפעילות התנועה: על "עבודת העתיד", קרי המאמצים להקמת בית לאומי בארץ ישראל, נוספה מעתה "עבודת ההווה" – חתירה להטבת מעמדם של היהודים בגולה עד שיוקם הבית הלאומי.

פונד: קרן. הפונד הלאומי: קק"ל.

רשום במספרם: הקהילה (או הקהל) במזרח אירופה הייתה גוף אוטונומי מוכר בידי הממשלה, ולה סמכות לגבות מיסים ולקבוע ענייני מדיניות שונים ביחס לחבריה. יהודים היו רשומים בקהילות על פי אזורי מגוריהם.

השחירו: ביישו, הוציאו דיבתו של אדם רעה.

ויצר-הרע הזה הוא המניע הגדול בכל בחירה ובחירה, ולא הרי העניין שעליו דנים כהבחירות גופן. ובוזו אין הבדל עיקרי בין בחירות לאיזו התמנות באיזו חברה פ"ץ וז"ץ ובין הבחירות לדומה ולכל פרלמנט.

ברור הדבר בעיניי שכמה וכמה מן הנבחרים לדומה יודעים בסתר ליבם שאינם ראויים כלל להתמנות זו, שאינם יכולים לפעול כלום ולהביא שום תועלת, אלא שיצר-הרע של בחירות תקף אותם ועמדו להיבחר.

ויצר-הרע הזה מורגש ביותר בבחירות להקונגרס.

ואת חטאי אני מזכיר: ככלל אוהב אני לראות את יצר-הרע בכל תוקפו ובייחוד אני אוהב לראותו בבחירות הציוניות. כי גרועים הם החיים שכבר נפסק יצרם הרע, וגרועה היא התנועה שאין בה יצר-הרע. ולפי מצב העניינים עד הבחירות אפשר היה לחשוב שכבר מת יצר-הרע של הציוניות, ואין בני אדם מקפידים עוד בדבר זה. אין מבקשים עוד דבר מן הציוניות, אין משגיחים ב"כיבודים" שהיא יכולה לחלק, בהתמנות שהיא מסוגלת לתת. אין כאן כלום משל יצר-הרע ויש כאן אך ורק יצר-הטוב. וזה חביבי, היה סימן רע לציוניות, סימן של זקנה ואפיסות-הכוחות.

תנועה חיה הייתה צריכה שיהיה בה יצר-הרע, וכל תנועה שייצרה זה הוא יותר גדול הרי היא משובחת, הרי היא מצלחת.

והבחירות בשנה הנוכחית, הבחירות שלפני הקונגרס ואחר-כך בקונגרס עצמו, ניחמוני, ניחמוני. הן הוכיחו לי שעדיין חי וקיים יצר-הרע הזה, יצר הרע של הציוניות!

כי מי אם לא הוא, אסף בכל ערב וערב בערבי הקיץ החמים והלוהטים בחודש שלפני-הבחירות המון רב, בהם זקנים ובהם צעירים, בהם עשירים ובהם עניים, אל הקלוב הציוני "קדימה" שבאודיסא, כדי לחוות דעת ולשמוע הרצאות, לבחור ולהיבחר?

אני מדבר על הציונים שבאודיסא, שבה נעשו, כמדומה לי, בחירות הצירים אל הקונגרס יותר בדעת וביתר הכרה ואינטרס משנעשו הבחירות לדומה, שבהם כמעט שלא שמעו הבוחרים היהודים את חוות-דעתו של הנבחר שלהם, אלא שקיימא היה להם שמכיון ש"גוי" הוא ושייך למפלגה ידועה, כדאי הוא שבני ישראל יסמכו את ידיהם עליו...

בנחת, בלא שאון ובלא רעש, בלא אספות ובלא חיים עברו הבחירות להדומה באודיסא. לא כן הבחירות להקונגרס. רועשות ומלאות חיים

פ"ץ וז"ץ: פ"ץ הם ראשי התיבות של "פועלי ציון", מפלגה סוציאליסטית-ציונית שהוקמה בסוף המאה ה-19 כתגובה לבונד. בין מנהיגיה היו בר בורוכוב, דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבי. ז"ץ: אולי בדיחה על "זקני ציון", אגודת הסתרים שבדו אנטישמים רוסים וייחסו לקונגרס הציוני, ושאת מזימותיה פרסמו ב-1903 ב"פרוטוקולים של זקני ציון".

ועניין היו הבחירות לבית-המחוקקים הלאומי שלנו; בחירות בעלות כל ד' המעלות: כלליות, שוות, חשאיות, ישרות, כי הקונסטיטוציה הציונית אינה יודעת בחירות אחרות כלל, והדין עמה.

ונמשכו הבחירות עד הימים האחרונים שלפני הקונגרס, ומיד אחרי הבחירות יצאתי לדרך.

*

כל הדרכים מובילים לא רק לרומא אלא אפילו להאג. חברי בחרו להם, אמנם, דרך קצרה: ווארשא-ברלין, ואני דרך יותר ארוכה: וולוטשיסק-אודרברג-ברלין. אבל כל הדרכים הובילו את כולנו להאג.

ומתוך שני טעמים בחרתי בדרך יותר ארוכה:

ראשית, הטעם הפשוט, אחרי שתי השנים האחרונות, שנות ה"קונסטיטוציה" ומנהגיה ותוצאותיה, רוצה הייתי סתם להימצא עד מהרה מעבר לגבול... מאודיסא לוולוטשיסק אך מהלך איזו שעות, בערב אתה יוצא במסע המהיר ובבוקר אתה כבר מעבר לגבול; מה שאין כן הנסיעה דרך ווארשא, שבאופן היותר טוב היא נמשכת מעת לעת ומחצה, ובמשך זמן מרובה כזה מה אינו יכול לקרות ליהודי מרוסיה... ובכלל כך היא דרכם של בני-אדם: מכיוון שהם עומדים על פרשת-דרכים רוצים הם לעבור את הגבול במהרה, במהרה. ואם לפנים, בימים הראשונים הטובים, היה הדבר כך, עכשיו על אחת כמה וכמה.

שמא תחשוני בפחד הדרך, פחד הטלטול – לא. עובר אורח אנכי מילדותי ואהבתי את הנסיעות, ומוצא אנכי שאהבת-הדרך היא טבעית לנו, היהודים, עוברת בירושה מדור לדור. מאז ומעולם עם נודד היינו, הלכנו מגוי אל גוי ומממלכה לממלכה ועדיין אנו הולכים... ויפה אמר ר' מנדלי מו"ס, שפרשת "לך-לך" היא עיקר תורתנו ותמצית דברי-ימינו...

ובכלל פחד-הדרך, פחד-המרחב, מעושה, מלאכותי הוא אצלנו. אפשר שבימי אבותינו היה הדרך באמת ממעט את השם ואת המזון ואת הבנים; בימינו אין הדבר כך. את השם בוודאי אינו ממעט; ואתם כולכם בוודאי הלא יודעים אתם את הלצת הדרשן על פרשת פינחס, שהיא סדרה ככל הסדרות, אבל קורין בפרשה זו שלא כסדרה בכל חודש ובכל יום-טוב; כלומר, פינחס במקומו הוא סדרה פשוטה כבלק וכמטות ומסעי, אבל פינחס בתור אורח שלא במקומו, הריהו יום-טוב! וכמה "פינחסים" כאלה אנו רואים בכל יום ויום! במקומם הכול יודעים אותם

וולוטשיסק: וולוצ'יסק, עיירה ממזרח ללבוב שבגליציה המזרחית (כיום מערב אוקראינה) השוכנת בצומת דרכים חשוב.

אודרברג – כיום בוהומין, עיר בצ'כיה הסמוכה לגבולה המזרחי.

הקונסטיטוציה – החוקה הרוסית החדשה של שנת 1906. ראו בהקדמה.

מסע: רכבת.

מעת לעת: יממה.

מנדלי מו"ס: מנדלי מוכר ספרים, שם העט של הסופר העברי והידי שלום יעקב אברמוביץ.

הדרך ממעטת: תלאות הדרך פוגעות בשמו הטוב של אדם, במזונו ובצאצאיו. על פי רש"י לבראשית י"ב, ב.

הכוונה לקטעים מפרשת קרבנות המועדים שבפרשת פינחס, הנקראים במועדים ובראשי חודשים כקריאה העיקרית בתורה או כ"מפטיר" הנוסף לה.

ואת מעשיהם והם, במחילה, סדרות פשוטות, מאוד פשוטות; ובמקום שאין מכירים אותם הם דווקא סדרות של יום-טוב! – על כל פנים, הדרך אינו ממעט את השם, וכמה וכמה מפורסמים יש בנו שנתפרסמו רק בדרך.

וכשם שאינו ממעט את השם, כך אינו ממעט גם את המזון. אדרבה, מי שכלתה הפרוטה מכיסו יצא לדרך ויאמר: "שליח מצווה אני!" – ויקבץ מזון בשביל כלות עניות, יולדות או בשביל דברים שבצדקה ושבקדושה ממין אחר, – ויהיה נכון ובטוח שהפרוטה לא תכלה עוד מכיסו...

ו"ממעט את הבנים" – גם כן לאו דווקא. ויש, במחילה, כמה וכמה "פינחסים" שהם חשוכי-בנים במקומם ואבות-משפחה שלא במקומם...

כללו של דבר: בטלו הפחדים הקודמים; ואם קשה היה טלטול הדרך לפנים – עתה אינו קשה כלל, ואם רק יש מצלצלים בכיסך, ממש תענוג הוא לנסוע.

איני יודע אם אף אתה כן, חביבי הקורא, אבל אנכי עובר-אורח אני מילדותי. ואני אוהב את הדרך. כמה שיהא לבי רע עליי, מכיוון שישבתי במרכבה נחה דעתי ומרגיש אני את עצמי בטוב. וכמדומה לי שאיני יוצא מן הכלל ושהרגשה זו טבעית היא לרוב בני-אדם. יש, אמנם, אנשים כבדי-תנועה, "יושבי בית", שהם קשורים אל חדרם, אל כיסאם, אל סנדליהם, ובכלל אל "הרחבת-הבית", ואינם זזים ממקומם בעד כל הון, בעד כל התפעלות חדשה, בעד כל הרגשה חזקה. אנשים כאלו הם על פי רוב "כבדי בשר", איסטניסים, עצלים מעט ואוהבים להתפנק להתחטא, מעין "בנים יחידים" בעיני עצמם... אנשים כאלה יראים את הדרך, את המרחב, את הטלטול, שמא, חלילה, יחסרו להם סנדליהם בשעה הקבועה ולא יוכלו ללבוש את ה"חֶלֶט" שלהם בשעה ידועה. אבל אנשים כאלה מועטים הם. רוב בני-אדם אוהבים את הטלטול, את התנועה, את המרחב, את המסע. אוויר חדש, אנשים חדשים, רשמים, פגישות – כל אלה מרחיבים את הדעת, מרחיבים את האופקים. בביתו, בחוג משפחתו ועסקיו התמידיים, מתקטן האדם, מתכווץ, מצטמצם. ואפילו הגדולים שבנו ריח של חדר-המיטות וחדר-הילדים נודף מהם. כי הקטנות שבחיים, ה"פעילות" הרגילה של הבית וענייניו הקטנים, בעל-כורחן הן מקטינות גם את הגדול ומחליפות את דינרית-תכונתו במטבעות קטנים, בפרוטות. החשבונות השונים

בבית, בעסק פועלים עליו בלא משים להקטינו, לכווצו, לצמצמו. – מה שאין כן בדרך. עוזב האדם את האוויר המעופש של חדר המיטות והילדים, משליך מעליו את החשבונות הפעוטים של הבית והמסחר ומתפרץ ויוצא החוצה לשאוף אוויר צח, לראות ולהראות ולהסתכל במרחביה. חוג-מבטו מתרחב ומתרומם, והוא כולו נעשה יותר רחב בהשקפותיו ובמעשיו. ולפיכך אנו מוצאים בעוברי-דרכים איזו פזרנות, איזו ותרנות. אין לך מקום שהפרוטה כל כך נחוצה בו כמו בדרך – ואין לך שעה שהאדם כל כך אינו חס על פרוטתו כמו בדרך; ואפילו הקמצן היותר משונה, היותר מגונה, שבביתו הוא נהרג ממש על שווה פרוטה, אף הוא מוותר מעט משלו כשהוא בדרך.

אמנם כן, טובה היא הנסיעה: מרחבת היא את דעתו של האדם, מרחבת את אופקיו ומוציאה אותו מעולמו הפשוט, הקטן והדל, מעולם הפרוטות והאינטרסים הפעוטים, לעולם יותר גדול ורחב.

מעודי אהבתי את הדרך וחזות הכול חזיתי בו, חזות האדם וחיייו. הנה מסע בעל מחלקות שונות: הראשונה, השנייה, השלישית, הרביעית – כולן מלאות אדם כילק. אין אפילו מקום פנוי אחד. כבחיים, כך גם במרכבה כל המקומות כבר "מיושבים", למי שאחר מעט לבוא אין עוד מקום פנוי. מכונה אחת ו"מכונאי" אחד מנהלים את כל המסע, וכל הנוסעים כולם, מכל "המחלקות", בשעה אחת הם יוצאים ובשעה אחת יגיעו למקומם המיוחד. תחילת הדרך וסופו אחדים הם, משותפים הם לכולם. מתחנות אחת יצאו ולתחנות זו ישובו כולם... ההבדל הוא רק במדרגת המרכבות ותנאי הנסיעה. זה נוסע במרכבות המרווחות של המחלקה הראשונה, ואור לו, וחם לו, ורווח לו, והכול מוכנים לשמשו ולהכין בעדו כל מחסוריו, ואפילו מותרותיו... וזה יושב לו בתוך האשפה ובדוחק משונה במחלקה הרביעית, וצר לו, וחושך וזוהמא סביבו, ולא רק "מותרותיו", אלא אפילו מחסוריו היותר הכרחיים אין מי שימציא לו... ויש כאלה שמתחילים את דרכם במחלקה אחת ועוברים מעט מעט למחלקה אחרת: מן הראשונה אל השנייה ומן השנייה אל השלישית ומן השלישית אל הרביעית; ויש אף להפך: נוסע מן המחלקה הרביעית עובר אל הראשונה... הכול אפשר בדרך החיים!

ואת עמי אוהב אנכי לראות דווקא בדרכו. היהודי, במידותיו הטובות והרעות, במעלותיו וחסרונותיו, ניכר ביותר בדרך. זו הפזיזות המשונה – בבית אינה בולטת כל כך כמו בדרך. התבוננו איך יהודים נדחקים ומתפרצים לתוך המרכבות של מסילת-הברזל. באיזו פזיזות משונה, שלא תדע כל גבול, נכנס היהודי אל תוך המרכבה ואיך הוא יושב אחר-

מרכבה: קרין.

תחנות: תחנה. על פי מלכים
ב' ח', ח: "אל מקום פלגי אלמני
תחנתי".

כך בתוך המרכבה! – בתמימותו הוא מדמה שמכיוון ששילם שכר הנסיעה הרי כבר קנה את "מקומו" ואין מי יכול להזיזו עוד ממנו...

ואף מידותיו המשובחות, וביחוד מדת הרחמנות, שהיא טבעית אצלו, אף היא ניכרת ביותר כשהוא בדרך. כלום ראיתם מימיכם בני אומות אחרות מאספים נדבות בשביל נוסעים שאין ידם משגת לקנות כרטיסי נסיעה? את כל רוסיה עברתי לאורכה ולרוחבה, ומימי לא ראיתי בני-עם-הארץ מאספים נדבות כאלו. מי שאין לו הוצאות לא ייסע, ילך ברגליו, יגוע ברעב – מה להם, להנוסעים השבעים, ולזה שאין ידו משגת לשלם שכר הנסיעה?...?

ויהודים? – מה גדולה מידת רחמנותם על עניים כאלה!

לעולם לא אשכח את אשר ראיתי פעם אחת כשנסעתי במסילת-הברזל הדרומית-מערבית. זקן מופלג אחד מבני עם הארץ, זקן כבן מאה ואולי עוד יותר, איש-צבא עוד מן המתנדבים בחיל קוטווב בימי מלחמת הצרפתים ברוסיה, נסע מעיר נובו-טשרקסק שבמחוזות-הדן, במקום שהיה שוער באיזה בית פקידות, לעיר מולדתו מוהילוב שעל הדניפר. זוכר הוא שהיו לו שם בילדותו אחים ומשפחה, והוא רצה למות בקרבם. ונראה הדבר כי בקנותו בתחנת נובו-טשרקסק כרטיס לתחנת מוהילוב, נתחלף להגזבר מוהילוב עיר-הפלך שעל הדניפר במוהילוב עיר המחוז שבפלך פודוליה. על פי כרטיסו המוטעה היה צריך לנסוע דרך המסילות הדרומיות עד ז'מרינקה ומשם צריך היה לעבור אל מרכבה אחרת שתובילהו דרך ז'מרינקה-נובוטוליץ לעיר המחוז מוהילוב שבפלך פודוליה. אבל הזקן, שלא ידע מכל מה שנעשה לו, נסע הלאה דרך קיוב למוהילוב עיר-הפלך שעל הדניפר, מחוז חפצו. ואולם בתחנות השנייה, כשהרגיש בו הקונדוקטור, הכריח אותו לצאת מן המרכבה, מפני שנחשב הדבר כאילו נסע בלא כרטיס. לשווא טען הזקן האומלל, שהוא נוסע למוהילוב שעל הדניפר ולא למוהילוב אחר – הקונדוקטור באחת, שאין לו עסק במה שאירע להזקן. ולא הועילו כל התחינות וכל הבקשות של הנוסעים: גם הקונדוקטור וגם פקיד-התחנות עמדו על דעתם וציוו להוריד את הזקן מן העגלה. הכול ראו בחוש שהטעות היתה מצד הגזבר בתחנת נובו-טשרקסק, אבל הפקידים לא השגיחו בזה; וכל הנוסעים מבני עם-הארץ אפילו אצבע לא נקפו לטובת הזקן האומלל הזה, עד שהתעוררו היהודים ואספו הוצאות-הדרך בשבילו למוהילוב שעל הדניפר, וקנו כרטיס, והושיבו את הזקן בעגלה.

נובו-טשראסק: היא
 נובו-צ'רקסק, בחלקו הדרומי
 של הנהר דון.
 כיום מוגילב, בצפון-מזרח
 בלארוס.
 כיום מוגילב-פודולסק, בגבול
 אוקראינה-מולדובה. כ-600
 קילומטר צפונית למוהילוב
 שהתכוון אליה.
 קונדוקטור: מבקר כרטיסים.

ואם בזקן מופלג, מיוחס, חייל, שנלחם עוד במלחמת הצרפתים, כך, בנוסעים צעירים ממנו על אחת כמה וכמה שאין משגיחים בהם. ואם אין להם במה לשלם – ילכו ברגל, יגוועו ברעב, יקפאו מקור, יתפקעו ככלבים – מי ישים לב להם, מי צריך לדאוג בעדם?

אצלנו, היהודים, לא כן הדבר. אצלנו תמיד מתגברת במקרים כאלה מידת הרחמים. ואם לפעמים אנו ממליחים גם בזה (כמו בעניינים אחרים) את התבשיל יותר מדי, מפריזים על המידה הראויה של הרחמים, ועל כן אין מנוס ואין מפלט מפושטי-יד בתחניות המסילה ובמרכבות גופן, שכולם מתפללים "תפלת הדרך": זה צריך לנסוע רק תחנות אחת, זה שתיים – וזה שלוש, עד שלפעמים אנו מתרעמים על הקבצנים המפריעים את מנוחתנו – אין רע, אם הדרך עולה בכמה וכמה שקלים, תעלה עוד באיזה פרוטות. ואם אולי נמצא איזה רמאי שרימה אותי בחצי-הזהב, והוא אינו נוסע ואינו נצרך כלל – יהי לו אשר לו. כדאי היא מידת-הרחמים לאבד עליה חצי זהב... ואם לקתה מידה זו מעט כשהיינו בבית, אם מתוך קושי הפרנסה או מפני סיבות אחרות נתקשו ליבותינו, נתאבנו ואינם מרגישים עוד בצרת אחינו העני ומכאוביו כמו שהרגישו בהם אבותינו, ובתינו אינם עוד פתוחים לרווחה כמו שהיו בימי אבותינו, – שמח אני לראות עדיין את המידה הטובה ההיא בשלמותה, בטהרתה, בתוקפה – בעוברי-דרכים. היהודי בביתו – למה נתפאר? – נתחמץ מעט; אבל היהודי בדרך הוא עדיין רחמן בן רחמן, כמו שהיו אבותיו. וכמה שיסתיר היהודי את יהדותו – בדרך תכיר אותו. וכשאני רואה עניים פושטים יד בתחניות ובמרכבות ואיזה איש נותן לתוך היד הפשוטה – ידעתי, כי יהודי הוא הנותן, יהודי ולא אחר...

בשלושה דברים האדם ניכר: בכיסו, בכוסו ובכעסו, אבל עוד יותר הוא ניכר בדרכו. ומי שרק עין בוחנת לו, יכיר כשייכנס לתוך המרכבה את הנוסעים על פי שבתם וקיימתם ומיד ידע מאיזה עם ומאיזו מפלגה הם.

בקצור: חזות-הכול אפשר לראות בדרך ומעודי אהבתי אותה. איך שהיה המצב בבית – מדי שבתי במרכבת המסע הרגשתי את עצמי בטוב, קניתי לי כרטיס, שילמתי את הוצאות הדרך ואני "מיוחס" ככל שאר האזרחים. פה אין תחום המושב, ועדיין לא התחכמו להגביל מרכבות מיוחדות ליהודים... לעת-עתה היהודי הוא אורח טוב בכל המחלקות, ומה שחשוב מזה – בכל הבופטים. ומעודי שמחתי על המרכבות הטובות שבני-ישראל יכולים ליהנות מהן, ועל הבניינים היפים בתחניות. אף על פי שבאמת אין לשמוח כל-כך. כי תמיד מדי

אראה בתי־תחנות בנויים בגאווה ובני אדם חיים בהם בטוב ומתפרנסים ברווח ובכבוד, – הרהורים רעים ומחשבות מרות עולים על ליבי: הלא מכל ההמון הרב הזה, החי ומתפרנס ממסילת הברזל, מפקיד התחנות עד נושא הסבל, אין אפילו יהודי אחד... וכמה יפים, כמה נעימים הם החיים בבתיים ההם, אם נביט עליהם מתוך חלון המרכבה! בייחוד יפים הם בימי הקיץ. יש תחניות כאלו בפלכי הדרום ובקרן דרומית־מזרחית, שהן ממש כגן־עדן: בנייני עץ ואבן בעלי קומה אחת ושתי קומות בנויים בתוך שדרות אלונים רבי־צללים; כגן אחד הוא התחנות כולה עם כל בנייניה. ומחלון המרכבה הכול כל כך יפה ומתוקן! לא נשכח כאן כלום מכל מה שנצרך להרחבת הדעת, ואפילו "מנהרה" להחזיק בה כל מיני מאכל, וסוכה לצל יומם, ומְנַדְנַדַת ושאר כלי הגימנאסטיקה לילדים. ודרים כאן בני אדם, שאם רב או מעט על כל פנים לְחַמֵם ניתן ומימיהם נאמנים, פרנסתם קבועה ומוספת והולכת מדי שנה בשנה, והכול מוכן לפניהם, מן הרופא עד המורה לילדיהם.

ובמרחק תחום שבת מבתי־התחנות – עיירה קטנה ומרופשת ובתיים קטנים ודלים, ובעיירה מרופשת זו מתגוררים בבוץ ובאשפה, בחול ובאבק היהודים הבאים הנה לסחור ב"וואגונים", שאינם יודעים היום במה יתפרנסו מחר...

זהו בסך־הכול מה שנותנים לנו בתי־התחנות היפים.

ואף על פי כן הייתי שמח תמיד למראה הבניינים האלה. איך שיהיה, בנייני הציבור הם, והם בעיני מעין ערי־מקלט, להימלט שמה מן הפקידים העומדים להשגיח על בני־ישראל שלא יצאו מתחום־מושבם: מעין מקומות "אֶכְסְטְרִיטורִיאליים" שאין לכל רודף הרשות להשיג שם את הנרדף. ופעם אחת נודמנתי ל"סטניצה" אחת בגליל קוֹזְקֵי הַדֵּן – מקום קדוש, כידוע, ולא קדוש סתם, אלא ממש קודש־קדשים, שכל תעודות סוחר ומשולח ובעל־מלאכה אינן מועילות לגבו כלום, והיהודי אסור בו לא רק בבל יִמְצֵא, אלא אפילו בבל יִרְאֶה; וכדי להימלט מן השוטר המקומי, שהריח את בואי, הוכרתי לבלות עשרים ושתיים שעות בתחנות הקרובה, עד צאת המסע. כל השעות הללו מוכרח הייתי לשבת בבית־התחנות, מבלי צאת ממש מפתח הבית, ששם כבר יכול היה הפקיד לתופשני ולשלח אותי הביתה ב"דרך המלך". וכל עשרים ושתיים השעות שהייתי בקרבתו של הפקיד, ראה אותי ולא יכול לעשות לי כלום, וכמה שהצטערתי על הישיבה־מאונס ההיא באיזה תחנה שוממה, הנחיתי מאוד בליבי למראה הפקיד, הרוקד כנגדי ואינו יכול לנגוע בי לרעה... כי כעיר־מקלט, עיר אֶכְסְטְרִיטורִיאלי, היה

תחום המושב – האזור
באימפריה הרוסית שהיה מותר
ליהודים להתיישב בו. ראו
הקדמה.

סביבות הנגר דון המאוכלסות
בקוֹזְקֵים.

הבית הזה ובו ישבתי שלו מכל פחד.

והרעיון הזה, רעיון ה"אֶכְסְטְרִיטורִיאליות", של בתי-התחנות, כל-כך חדר אל מוחותיהם של בני-עמנו, עד שעל כל צרה שלא תבוא באיזו קהילה עברית, מיד הם נסים אל בית-התחנות להיסתר שמה. אוי ואבוי! גם ה"מקלט הבטוח" הזה חרב עתה. אחרי ימי אוקטובר יודעים אנחנו היטב, שאין מנוס ואין מפלט ליהודי אפילו בבית התחנות ואפילו במרכבה גופה.

הלא תאמין לי, חביבי הקורא, כי פחדן איני מטבעי, וכבר ראיתי מראות נוראים בימי חיי, וכבר התרגלתי אל הפחדים היותר איומים. ראיתי את קישינוב ואת הומל מיד אחרי ההרג ואת אודיסא בימי ההרג; ראיתי הרוגים לעשרות מתגוללים בחצרות ובחוצות ואין מאספם; ראיתי את המחזה הנורא בבית-הקברות באודיסא, כשנצברו מאות הרוגים, בהם איש ואישה, זקן ונער ועולל... כל אלה הם

מעשים נוקבים את המח ויש בהם כדי להמית
את רוחך ואת נשמתך מיתה גמורה, עולמית...

ימי אוקטובר: גל פרעות מהקשים שידעה אירופה, שפרץ בעקבות "מנשר אוקטובר", תכנית שאושרה באוקטובר 1905 והייתה הבסיס לחוקת 1906 (ראו הקדמה). מנשר זה היווה תגובה למהפכת 1905, ועיקרו עיגון זכויות חופש הביטוי, הדת וההתארגנות. בפועל נותר המנשר בגדר הבטחה בלבד.

מתוך "בעיר ההריגה", שירו של ח"נ ביאליק על הפוגרום בקישינוב ב-1903.

אבל, כמדומה לי, אין לך מחזות יותר נוראים מאלה שהיו בתחניות ובמרכבות מסילות הברזל כשפרצו לתוכן הרוצחים וביקשו, חיפשו ובררו את היהודים מתוך המון הנוסעים ורצחו את נפשם לעיני כל הקהל... ועוד עתה בא רעד בעצמותיי מדי עוברי את התחניות שבהן אירעו המאורעות האלה, וכמו חי מתייצב לפניי המחזה האיום הזה, שהוא איום ביותר מצד נבלותו וגסותו: יהודים יוצאים מן המרכבות ומומתים על הסף לעיני כל הנוסעים – ואין דבר... המסע הולך לדרוכו, ורק הקונדוקטור סימן בספרו: "בתחנות פלונית נתעכב המסע לכמה כמה רגעים מפני סיבות שאינן תלויות בתיקון הדרך והנהגת המסילות, ומפני זה איחרנו כרבע שעה..."

לא חביבי, הרעיון של "מקלט בטוח" בבתי-התחנות ובמרכבות המסע חלף ועבר ובימי-הזעם אין עוד להיסתר שמה.

ומקלט בטוח אחר, לגמרי אחר, צריך עמנו לבקש – מקלט בטוח בארץ אבות.

*

איני יודע אם מפני שכבר עבר ה"סזון הגבוה" של "מעייני הישועה"

עונת השיא של הנסיעות למעיינות המרפא.

או מפני שהיום יום ב', אבל מעטים מאוד היו הנוסעים במסע המהיר מאודיסא דרך וולוטשיסק. בתקופת ה"סזון" קשה למצוא מקום פנוי במרכבות המסע הזה, אם לא שתזמינו כרטיס-מסע שבוע או שבועיים קודם. בשנים כתיקונן, שהחיים היו בטוחים בהן וחוזן ממלאך-המוות הקדמוני כמעט שלא היו שלוחים אחרים למקום, כדאי היה להכין כרטיס-מסע הרבה קודם הנסיעה; אבל עכשיו, בימי הבהלה והקונסטיטוציה, שהמלאך הישן נדחה בהם ממשמרתו לגמרי והרבה שלוחים אחרים למוות, שלוחים זריזים מאוד, אין להכין כרטיס אפילו לפני יום ויומיים. כי יום ויומיים הם עכשיו תקופה שלמה, ומי יכול להגיד מראש מה שיהיה ב"תקופה" זו? או אנרכיסטים יתנפלו עליך וייקחו את צרוך יחד עם נשמתך; או על פי מקרה ימצא כרטיסך בידי "חשוד" באיזה דבר – וישימו אותך במשמר, ויעמידוך למשפט-הצבא, וישפטו אותך לארבע מיתות בית-דין; או-באופן היותר הטוב-"פטריוטים" של "המאה השחורה" יכבדוך בסכין או ברצועה, שיש בה כדי להמית... כללו של דבר: הרבה דרכים יש עכשיו לעבור בהן אל עולם-האמת, והרבה שלוחים למקום, שמלאך-המוות הישן ממש כתינוק בן יומו הוא לגביהם. ובזמנים כאלה – מי זה טיפש יניח את כספו על קרן הצבי ויזמין כרטיס-מסע "מבעוד יום"? יודע אני זוג אחד שהכין את עצמו למסע של טיול מיד אחרי החתונה, כנהוג, והכין לעצמו כרטיס-מסע וצורכי נסיעה – ובעצם הנסיעה אל תחנות מסילת-הברזל התנפלו עליהם אנרכיסטים ושבקו – בני הזוג ולא האנרכיסטים – חיים לכל חי, – ונמצא הפסידו את כספם נוסף על נפשותיהם... ושוב יודע אני כמה וכמה זריזים, שמבעוד יום הכינו להם הכול לדרך, מכרטיסים עד צורכי אוכל נפש – וקודם שהספיקו לשבת במרכבה באו מי שבאו ולקחו אותם והובילום למקומות אחרים, לגמרי אחרים, והושיבום – במקום שהם יושבים עוד עתה, ועל כרטיסיהם עבר זמנם – ונמצא גם הם מפסידים. ודוגמאות כאלו ראיתי דיי – ומי לא ראה אותן? –. ובכן לא דאגתי גם אני לכרטיס-מסע למפרע וסמכתי על המקרה: אולי ייעשה לי נס ויימצא מקום פנוי בשבילי.

והנס נעשה לי. המרכבה כמעט שהייתה ריקה. ועדיין אין אני יודע, אם מפני שכבר עבר ה"סזון" בימים הראשונים של אבגוסט, או מפני שהיום היה יום ב'. מדמה אני, אמנם, שלא הרי ה"סזון" שגרם בדבר כהרי יום ב'. את הסוד הזה של יום ב' יודע אני מכבר; קונדוקטור אחד גילה לי אותו: הוא אמר לי בחשאי שביום ב' מעטים הנוסעים, ואני מכיר לו טובה על זה עד היום. תמיד אני יוצא לדרך דווקא ביום ב', וממש מחיה נפשות. כמה שתהיה הדרך מרובה באוכלוסין וכמה

שהדחק גדול במרכבות ביום אחר – ביום ב' תמיד תמצא לך מקום פנוי. כי אמונות תפלות, כמו בכלל אמונות, תקיפות וחזקות הן וכל מה שמזקינות הרי הן מוסיפות כוח. ואם יבוא יום וכל ה"סודות" יתמוטטו וכל הדתות וכל האמונות ייבטלו – יום ב' ומספר י"ג לא יהיו בטלים. ואפילו אם תימלא כל הארץ דעה ובמגדל הפורח באוויר ייסעו ממקום למקום – יהיו גם במגדלים אלו מקומות יותר פנויים ביום ב' מביום אחר... כי יום ב' יישאר לעולם יום ב'.

והודות ליום ב' היינו בתא של המרכבה רק שניים: אני ובנאי אשכנזי מווינא, שנסע לאודיסא בשליחותה של חברת בנאים העוסקים בבנייני-הציבור. לכאורה, אשכנזי ככל האשכנזים; שתה כוס שכר לפני השינה והתנהג באשכנזיות מרובה, באופן שכל הלילה דימיתי שיש לי העונג לשבת בחברת אשכנזי גמור. אבל "החמה הברה תוצא לאור כל תעלומה נסתרה", ואך האיר הבוקר – נודע הדבר ש'האשכנזי' שלי לא היה אשכנזי גמור, אלא אשכנזי "משלנו". וגרם לזה עוד יהודי שלישי, שנטפל אלינו בלילה בתחנות ז'מירינקה: אברך כבן עשרים, סוחר-עורות מעיר הוסיאטין שבגליציה, שסבב בערי-דרום-רוסיה, בפלכי פודוליה, ווהלין וקיוב לקנות סחורה זו. השיחה בין שני האויסטריים נסבה על ההרפתקאות שעברו על הנתין האויסטרי כשבא לעשות עסקים ברוסיה, כי למרות ברית-המסחר שבין אויסטריה ורוסיה מניחים הרוסים מכשולים על דרך העסקים של נתיני אויסטריה. האשכנזי הווינאי הוסיף לאמור: "ביחוד על דרככם, אתם היהודים". האברך ההוסיאטיני אמר: לאו דווקא; אמת הדבר שעם יהודי מדקדקים ביותר, אבל גם אינם-יהודים סובלים הרבה, שהרי בתעודת-המסע האויסטריית לא נזכר 'הודי', אלא סתם 'האזרח פלוני ופלוני'. במרוצת הדברים הוציאו האויסטרים שלנו את תעודותיהם בכדי לעיין בהם, והנה – אהה, הרים כסוני! בתעודה של האשכנזי כתוב בפירוש: שמואל קוגר, מן הרובע השני, בווינא. ואף על פי שהשם "יהודי" לא נתפרש, חלילה, אבל "שמואל" בלבד כמה הוא שווה! הרי אפילו בכתיבתו האשכנזית הוא מעיד כמאה עדים על יהדותו של בעליו. האשכנזי שלנו התאדם עד לאוזניו וגמגם בלשונו שכשאמר יהודים נתכוון ליהודים פשוטים, אבל יהודים מלומדים – בנאים, רופאים, עורכי דין וכדומה – זהו "עניין אחר" ואותם אין מעכבים לעבור את הגבול. הסוחר עמד על דעתו שבנידון זה אין שום הבדל בין יהודי ליהודי – והדין עמו. כי, אמנם, בתעודה האויסטריית לא נזכרה כלל אמונתו של בעל התעודה – הלא יש להם ליהודים באויסטריה שווי-זכויות על הנייר! – אלא רשומים בה שם האיש ושם משפחתו ומאיוזה גליל הוא: האזרח מוזס

אשכנזי: גרמני.

החמה הברה: "השמש תוציא הכול לאור יום" (בגרמנית: Die klare Sonne bringt's an den Tag) הוא סיפור עם המופיע במעשיות האחים גרים. מסופר בו על חייט השודר יהודי בהנחה שהוא עשיר, וכשהוא מגלה כי יש לו כמה פרוטות בלבד מכה אותו למוות. על סף מותו מצהיר היהודי כי "השמש תוציא הכול לאור יום", ואכן לבסוף מתגלה פשעו של החייט ברבים.

שני האויסטריים: גליציה הייתה בימים ההם חלק מהאימפריה האוסטרית-הונגרית.

הרים כסוני – מעין "אללוי!"; ביטוי מקובל בספרות העברית בת הזמן.

שטורמווינד מהוסיאטין העליונה – ולא יותר; אלא שהקונסול הרוסי בלבוב, כשבאים אליו להעיד על תעודת-השמד המדינית כדי להכשירה בשביל רוסיה, דורש דבר קטן: תעודת השמד... ואם לא – אינו מעיד עליו.

ותעודת-השמד הרי היא, פשוט, המרת הדת.

והעברתי קן תחת המילות האלו, מפני שהרבה מן היהודים הרוסיים, ביחוד בפלכי הדרום, רגילים לראות בתעודת-השמד עניין אחר, לגמרי אחר. "משומד" – זוהי הברה קשה. את המשומד אין מעכלים עכשיו בכל הספירות שלנו. מה שאין כן תעודת-השמד. תעודת-השמד היא דבר רגיל, שאין מקפידים עליו כל כך. ידעתי כמה וכמה שחושבים אותם ליהודים גמורים, יהודים כשרים, אלא שיש להם תעודת-השמד... משל למה הדבר דומה: לזה השדכן שהליל את "המדוברת" לפני החתן: הכלה – כלה נאה וחסודה וכולה מעלות טובות ומשובחות, אלא שהיא מעט... שייך לומר מעט-מעט מן המעט, מקצת שבמקצת נו, פורתא – מעוברת... ולא יותר. פלוני בן פלוני אינו מומר, הוא רק מעט המיר את דתו: יש לו תעודת-השמד... ולא יותר.

ומי שיש לו תעודת-השמד פותחים לפניו את הגבולים ואין שמים שום מכשולים על דרכו כשכבר נכנס לארץ. ומי שאין לו תעודה זו, אף על פי שהוא אזרח אויסטריה, ואזרחי אויסטריה יש להם, על פי תוקף ברית המסחר, כל הזכויות ברוסיה, אף על פי כן אין נותנים לו לעבור את הגבול בלא תעודות מיוחדות מלשכת-המסחר ועוד.

ואויסטריה? – כלום תבוא בריב עם שכנתה הטובה בשביל עניינים כאלה? זו אינה מסילת-ברזל לסלוניקי. בשביל מסילת-ברזל לסלוניקי אפשר גם להתקוטט עם שכנתה הטובה. אבל בשביל יהודים – הייתכן?

ולא רק עם שכנתה הגדולה לא תבוא בריב, אלא אפילו עם רומיניה הקטנה והדלה. גם ברומיניה, שהיא כולה תחת השפעת אויסטריה, נגרעה זכותם של היהודים האויסטריים – ואין פוצה פה ומדבר. על מעשים כאלה יש להן להממשלות תמיד התנצלות כללית: שאין מתערבים בענייניהן הפנימיים של ממשלות-חוץ.

התנצלות זו היא המצאה מיוחדת של הממשלות. והיא בידיהן כחומר ביד היוצר: ברצותן הן מרחיבות את מושגיה עד לאין קץ וברצותן הן מקצרות אותה. על כל הפשעים, על כל הנבלות, על כל הרציחות, על העוול היותר גדול מכסה התנצלות זו; ואפילו העמים החופשיים, המתקדמים, אף הם משתמשים בה – ביחוד במה שנוגע ליהודים.

מרוקו או מדינה אחרת עושה ליהודים מעשים אשר לא ייעשו – ואירופא מחשה, כי אין מתערבים בענייניה הפנימיים של איזו ממלכה. גם צרפת, גם אנגליה ואמריקה פוטרות אתכם באמתלה זו. אבל ינסו נא המרוקנים לנגוע בשערות ראשו של איזה אנגלי או צרפתי אמיתי – רק לא יהודי, כמובן – ומיד מתרגמים פטור זה שלא בצורתו הרגילה... כללו של דבר: אויסטריה אינה יכולה להתערב בענייניה הפנימיים של... רומיניה, למשל; ואם היא, רומיניה, סוגרת את גבולה בפני היהודים נתיני אויסטריה – מי זה יכול למחות בידה?

ואין מוחה בידה, ואין דובר דבר.

ואם נעיין היטב בדבר, נאמר: "גם זו לטובה!" כי באמת, הלא אויסטריה, למשל, הייתה יכולה להתנהג על פי "מידה של גומלין", כלומר: אתה מכה את יהודי ואני אכה את יהודיך! כמו שהיה הדבר נוהג לפני... יכולה הייתה אויסטריה להיתמם ולומר לרוסיה ולרומיניה: "מפני שאתן אינכן נותנות רשות ליהודי לבוא בגבולותיכן בלא תעודות מיוחדות, בלא רישיונות ובלא 'מס-יהודים' מיוחד, לא אתן אני ליהודיכן לעבור בגבולי שלי – מידה כנגד מידה". ובוודאי לא היה הדבר מגיע לידי מלחמה בשביל זה. כל אחת הייתה מקבלת גזר-דין זה, אם לא באהבה, לכל הפחות בשלום. ואם בכל זאת אין אויסטריה עושה כזאת, הלא מחויבים אנחנו להודות שהיא מלכות של חסד.

ובאמת, הקונסול של הוד מלכותו פראַנץ יוסף הראשון באודיסא – ומן הסתם כך הדבר אף בשאר הערים – מקבל בעין יפה שני רובלים ושמונים קופיקה מחיר עדותו על תעודת-המסע לחו"ל, רושם עליו "טוב בעד אויסטריה-אונגריה", חותם את שמו ומניח את חותם-המלכות – ואין מי מעכב אותך אחר כך מלנסוע למרינבאד, לקארלסבאד, לפראנצסבאד ולטפליץ ולהוציא שם את כספך כאוות נפשך. רוצה אתה – בוא אפילו לווינא גופה, אל הבירה היפה על גדות דנובה, והרַק שם את כיסך, או הרק אותך כפליים במעייני הרפואה ובנקיקי הסלעים. כללו של דבר: הכול שרוי לך, הכול מותר לך ואין מי מוחה בדבר. ובואו ונחזיק טובה לאומות העולם על שהן מרשות לנו להתרפא. ראשית, הלא היו יכולות סתם לגזור על מעיני הרפואה, שאסור לבני ישראל להשתמש בהם, כמו שבאמת יש מעין גזרה כזו במדינה אחת, הידועה לכולנו, ששם דווקא להתרפאות אסור ליהודים במעייני-הרפואה... ושנית, אם כבר הותרה הרצועה ואף ליהודי מותר להתרחץ, – מי היה מוחה בידן אם היו דורשות מהיהודים לא כמו מכל

שאר בני האדם שני רו"כ ושמונים פרוטה, אלא כפלי כפליים ככה? והיהודי האומלל, שיש לו "אצטומכא" או "טחול" או "אבנים" (ואת מי אין כאלה?), או מי שיש לו "שומן מיותר" ונוסע למרינבאד להתדלדל – הרי שלם ישלם גם את המס הזה...

וכך מוכרחים אנחנו להודות שעדיין יש מלכויות של חסד בעולם, ועדיין אין מצבנו נורא כל כך כמו שהוא נראה לנו לפעמים. עדיין יכולים אנחנו לעבור את הגבול בלא תעודת השמד. מן הצד האחד אין מעכבים אותנו ו"שערי המערב" פתוחים לפנינו, ואם רק מילאת את כל חובותיך למדינה: עבדת בצבא ושילמת את כל המיסים והארנוניות שהטילו עליך, ולא נשארתי חייב כלום, הרי אין מעכבים אותך: טול את מחלותיך, את מכאוביך, את דלותך – וצא! – ומן הצד השני, מעבר לגבול, גם כן הרשות נתונה לך – לחיות על חשבונך. רוצה אתה לנסוע במחלקה הראשונה, לסור לאכסניות מן המדרגה העליונה, להשאיר למשרתים ולמשרתות "ברכת-הפרידה" ביד רחבה – אדרבה ואדרבה. הכול מותר לך, וגם "pan" יאמרו לך, גם "דוקטור" יכנו אותך...
Herz, was willst du noch?

pan: אדון (פולנית).

Herz, was willst du
noch? : לבי, במה עוד
תחפון? (גרמנית).

נראה שבאמת אנו חלושי-עצבים ותבענים יותר מדי. כל כך טובות, כל כך חסדים מצד אומות העולם – ואנחנו עדיין מתלוננים ומתאוננים! אין קץ לה"פריטניות" של היהודים! –

ואנכי מכיר טובה אני לאומות העולם ואיני מתאונן כלל. יודע אני ומבין שאף מנהגם עמנו כפי שהוא עתה טובה מרובה הוא מצידם. צריכה רק מעט פסיכולוגיה בכדי להבין את נפש ה"גוי" ואת ייחוסו להיהודי, ומשער אני בכמה עבודה פנימית וכיבוש היצר עולה לו היחס הנימוסי והקולטורי הזה. כי להתהלך בנימוס ובכבוד עם המתועב והשנוא – לא דבר קל הוא. כל אחד מאתנו נוסה באלה בחייו הפרטיים והציבוריים. יש ידיים מזוהמות, שממש מוקצה מחמת מיאוס הוא לנגוע בהן, ויש "צורות" שבעונג רב היית רוקק בהן, ויש "בריות נאות" בעולם שכשאתה פוגש אותן היית רוצה לברוח מהן מרחק תחום שבת ונכון אתה ללכת סחור סחור שבע מילין ובלבד שלא תפגוש אותן, – ואף על פי כן מוכרח אתה להיות בחברתן, להושיט להן את ירך ולהעמיד פנים כאילו אין דבר... ותמיד, כשיש לי עניין אל אומות העולם ואני מתבונן אל נימוסיהם המגוהצים עמדי, המגוהצים ביותר, הבלתי טבעיים – אני מרגיש בצערם וייסוריהם. רחמנות, בנאמנות, עליהם, רחמנות! הוי, מה עשתה להם הקולטורה הארורה, כמה קלקלה אותם, כמה השביתה אותם מטהרם, כמה הפסידה את טבעיותם! היו אנשים, אמת, מעט

בנאמנות: באמת, בכנות.

פשוטים, מעט מגושמים, אבל תוכם כברם, שלמים בגופם ונשמותיהם – ובאו בני אדם בהשכלתם המזויפת, החיצונית, ואיבדו ושיברו ופוצצו את ה"כלים השלמים" האלה... רחמנות, בנאמנות, עליהם!

ורחמנות גם עלינו, שלמרות חפצנו בעל כורחנו מוכרחים אנו לגרום להם ייסורים כאלה כמעט על כל מדרך כפות רגלינו. ועדיין אין אני יודע מה קשה לנו ביותר: אם ההנהגה הפשוטה, הגלויה, האמיתית, של "אָדום" לפנים, או ה"נימוסיות" של עכשיו. ופעמים שאני חושב שטובים היו הימים הראשונים, למרות גסותם, מימינו אלה. לכל הפחות "המשחק היה מגולה": לא רימו אותנו, לא התעו אותנו, וגם אנחנו לא רימינו את עצמנו. תמיד ידענו את מצבנו האמיתי, ידענו למה יש לנו לצפות מן הגויים, והעיקר – איך להתנהג ומה לעשות...

ועתה? –

איך הבריות אומרות? – עולם מלא של אונאה.

בייחוד גדולה האונאה, אונאת עצמנו, אצלנו היהודים. אין לך עם אוהב לרמות את עצמו כמונו. נסו נא, למשל, לקנות ב"נימוסים יפים" ובדברים בעלמא את הפולנים – היו בטוחים שלא תקנו אותם. מבינים הם מיד את ערך הדברים הטובים והנימוסים היפים – ומבקשים דבר שיש בו ממש. איך הבריות אומרות? – "אל תלעיטני בהבטחות, קרא אותי בשם שד או כלב, אבל תן לי את מה שמגיע לי ואל תפטרני בדברים ריקים שאינם מעלים ואינם מורידים". – ואנחנו ממש "גועים ממתיקות" לשמע דברים יפים על אודותינו. ובעד קומפלימנט מסופק של גוי אחד, או כיתה של גוים, נכונים אנחנו לסלוח הרבה, למחול על הרבה ולוותר על הרבה...

כי – למה נכחד? – הלא אפילו בימים היותר טובים הלעיטו אותנו רק בהבטחות לעתיד לבוא... ואף על פי כן כמה סלחנו, כמה מחלנו, כמה ויתרנו! – ואולם באמת אין כל חידוש בדבר. לא היינו מפונקים ביותר אפילו בדברים טובים בלבד. וזה דרכם של כל הנרדפים, של כל הבנים-החורגים שאיש לא חיבב ולא ליטף אותם מעולם: להתרכך ולהתמוגג לשמע דברים טובים, דברי ניחומים...

ואף אני נתרככתי ונתמוגגתי מן התהלוכות הנימוסיות של פקיד הגבול. אחרי הימים השחורים וה"מאות השחורות" של אודיסא הייתה הנהגה כזו "הפתעה" ממש. לא פקידים, לא ז'נדרמים, אלא אברכי-טרקלין. בסבר פנים יפות, כמעט בקידות ובהשתחויות ובנימוסים מזוקקים, כאילו על פי הספר "הטון הטוב", לוקחים ממך את תעודת-

המסע וכך גם משיבים אותו לך. ונדמה לי, כאילו צר להם להז'נדרמים הרוסים להיפרד ממני, "בן ארצם החביב", לאיזו חודשים. וכאילו ז'נדרמים האויסטריים, להפך, שמחים לקבל פני אורח יקר כמותי.

היחס הנימוסי של הפקידים שמעבר לגבול לא היה חידוש בעיניי. הרי במדינות שבהן יושב העם שאינו יכול לבטא פראזה אחת בלי שיחזור בה על מילת pan לכל הפחות עשר פעמים, ושבהן הורגלו בני אדם לחלקות ולחנופה כמעט מלידה ומבטן, בוודאי כך צריך להיות; אבל אצלנו, שהסגנון הידוע של ההברות הרוסיות הוא גם-כן כמעט דבר טבעי מלידה ומבטן, היו לי נימוסים דקים כאלה "הפתעה" ממש. ועדיין אנו מתאוננים על הגסות המרובה שבמדינה!

איני יודע איך הייתה ההנהגה ביחס אל הנוסעים הפשוטים של המחלקה השלישית והרביעית, אל ה"אזרחים מן המדרגה השלישית והרביעית"; אפשר שהיא ירדה בהתאמה אל ירידת מחיר-המסע... אבל ההנהגה ביחס אל המסע המהיר ואורחיו היא ממש טרקלינית. מדברים עמך בלשון רבים, בכל דיבור ודיבור זהיר הז'נדרם בכבודך ופקיד הז'נדרמים כולו משי; תענוג לדבר עמו. ובכלל – לא תחנות-הגבול ולא בית-המכס, אלא – טרקלין. ועדיין אנחנו מתאוננים! –

ויודע אני אדם חשוב אחד בא בשנים שלקח אישה צעירה שלא הורגלה להתקרבותו ותמיד הייתה מדברת עמו בלשון רבים, כלומר "אתם", ואפילו בשעת קלקלתה, בשעה שהייתה מקללת אותו קללות נמרצות כדרך הנשים, הייתה אומרת: כל השנים הרעות עליכם, כל המיתות המשונות עליכם, לכו אתם לאדמה", וכדומה בסגנון המנומס הזה. וגדולה מזו: מספרים שבספרד עוד עתה הוא המנהג שהתליין, קודם שהוא עושה את עבודתו התליינית, משתחוה ומבקש סליחה בנימוס מרובה מאת הנידון למיתה ומעלהו לגרדום בסבר פנים יפות.

נראה הדבר, כי אל הנימוסים המזוקקים האלה מתקרבים גם אצלנו... וגם זו לטובה. כי "השיבוטא", כמו שכתוב בספרי המבשלים, "אוהבת שייצלו אותה בחמאה". ויהודי אוהב גם כן שיעיינו בתעודת-המסע שלו – בנימוס. ועובר-אורח כמוני, היודע איך מדקדקים בתעודת-המסע בגבולים הפנימיים, כלומר על גבול ה"תחום" ופליכי-הפנים, איך מחטטים ומנקרים ב"תעודה עברית", אפילו אם יש לבעליה "זכויות מלאות", כביכול, ומכל שכן אם זכויותיו של בעליה פגומות מעט, כמה ייסורים וביזיונות והמעטת הדמות סובלים אפילו בעלי הזכויות שבנו, באופן שממש צולים אותנו, לא בחמאה אלא ברוק ו"הברות חזקות", –

ה"תחום": תחום המושב, האזור המותר למגורי יהודים.

עובר-אורח כמוני, היודע את כל אלה, מכיר ומרגיש את ההבדל הגדול בין בדיקת תעודת-המסע שעל הגבול החיצוני ובין זו שעל הגבולות הפנימיים...

כן, חביבי, השיבוטא "אוהבת" שייצלו אותה בחמאה. שלא יצלו אותה כלל הרי הוא דבר שאי-אפשר, הרי בשביל כך הוא "שיבוטא" – שייצלו אותה, ומוטב להיות צלויה בחמאה מברוק...

ולפיכך נוח לעבור את הגבול החיצוני עשר פעמים מלעבור פעם אחת את הגבול הפנימי.

כי אם עברת את הגבול באירופה, שוב לא יטריחו אותך עוד – לכל הפחות, עד עתה היה כך. ואם עברת את גבול התחום, למשל, בפלך מזהילוב או טשרניגוב – רק אז מתחילים ייסורים וחיבוט-הקבר... ולא יפלא אפוא שתמיד מדי עוברי את גבול התחום, אף על פי שלכאורה אני באותה מדינה עצמה, בארץ המולדת כביכול, אני מרגיש את עצמי עוד יותר משועבד ושפל מבתחום המושב... ומדי עוברי את הגבול המערבי, אף על פי שלכאורה אני במדינה זרה – את חטאיי אני מזכיר – מרגיש אנכי את עצמי יותר חי ורענן מבארץ המולדת.

בייחוד, כמה שיהיה הדבר הזה מוזר בעיניכם, מדי עוברי את גבול גליציה...

מה תביטו תראו בי, חביבי הקוראים? אין אני מדבר בלשון סגי-נהור ולא על דרך ההלצה, אלא דברים כפשוטם.

וידעתי, כי תתנענעו עלי בראשכם לאמור:

– מצא במה להתנחם, על מה להתענג! גליציה! – והרי זוהי ארץ-מאפליה, קן הבערות והסכלות, ארץ שיהודיה עומדים בשפל המדרגה הן בחומר והן ברוח – ועוד ועוד בסגנון הזה.

ידעתי וכבר שמעתי. אפס הרשוני הפעם שלא להסכים לכם. על פי מסורת הקדומים זכתה גליציה לשם רע אצלנו, המשכילים. גליציה הייתה לשם-נרדף עם קן של "מורדי-אור" ו"בוזי-השכלה"; ודבר זה בלבד, כמובן, די היה להבזותה בעינינו.

באמת הדבר לא כן.

גליציה אינה עוד קן הסכלות והבערות כמו שהייתה, ואם נשפוט על פי מראית עין ומחלון הרכבת, אינה עוד כל כך ענייה בחומר וברוח כמו שציירו אותה לפנינו.

יש, כמובן, בגליציה הרבה אורתודוקסים קיצוניים משונים, מגושמים, שהם כמובן ידוע "מורדי אור". אבל, ראשית, את מי אין כמו אלה? – ואם נאמר לבקש היטב אצלנו, גם כן נמצאם במספר לא מעט. ושנית – בינינו לבין עצמנו – המושג מורדי-אור גופו נשתנה הרבה במרוצת הזמן ואינו עוד מה שהיה לפניו, באופן שעם הרבה ממורדי-האור אפשר שהיינו משלימים עתה. ומה לעשות, חביבי, והזמנים משתנים, משתנים, ואנחנו בעל כורחנו משתנים עמהם?

ולעומת זה צצו בגליציה של עכשיו ניצנים חדשים, ניצני התחייה, שכמעט בכל תפוצות הגולה לא נמצא כמותם. התחייה הלאומית, וביחוד תחיית הלשון, תחייה אמיתית ב"דיבור פה", עושה חיל בגליציה. והבחירות האחרונות לה"רייכסראט" האויסטרי ולדומת הממלכה הרוסית הראו גם כן למדי מה בינינו ה"מפותחים" ובין ה"חשוכים" ו"מורדי-האור" בגליציה... נזכרה נא איך עברו הבחירות שם ואיך עברו אצלנו, את מי בחרו ה"חשוכים ומורדי-האור" ואת מי בחרנו אנחנו... ובכלל הגיעה השעה לשנות את השקפתנו על מדינת היהודים ההיא. מאוד אפשר הדבר שכוונת ה"פאָנים" הפולניים, שהסכימו על שווי הזכויות של היהודים בגליציה, לא הייתה טובה, אבל הטוב בא מעצמו. זה כוחו של החופש המדיני, שלמרות כל העיכובים הוא פורץ ועושה לו גדר, הורס ובונה ומתקן, ושנות החופש והשוויון לא עברו על אחינו בלא תועלת. וזה עתה אך התחילו להשתמש בהם כראוי, זה עתה רק עמדו על דרכם החדשה והנכונה, ועוד נשמע מהם חדשות יותר משמחות.

וגם התורה עוד תחזור על אכסניא שלה, על האכסניא הישנה. צר היה לי תמיד לראות את הארץ, שהייתה הראשונה להשכלה, את ארץ מולדתו של ר' נחמן קרוכמל, של שי"ר, של יצחק ערטור, של שמשון בלוך, של יוסף פרל ושל כמה וכמה מן המשכילים הראשונים, מן המשכילים העבריים במושג הי יותר טוב, הי יותר יפה והיותר רחב של מילה זו, – צר היה לראות את הארץ הזו בנוולותה; ובחופזנו אמרנו שאבדה, אבדה הארץ ההיא להשכלה עברית. אבל נראה הדבר, כי משגה היה אתנו ומגליציה עוד תצא תורה. ומה שאנחנו המרובים, יהודי רוסיה, לא יכולנו לעשות אם מתוך התרשלות או מפני שעבוד מלכות, ואולי מפני שני הטעמים האלה ביחד, כלומר, להקים לנו בתי-ספר כחפצנו, בתי-ספר לאומיים כמובן הרחב, יעשו אולי אחינו בגליציה.

הבונים – את בואם כבר אנו מרגישים. "אגודת המורים העבריים"

ר' נחמן קרוכמל, רנ"ק:
היסטוריון ופילוסוף, ממייסדי
אסכולת "חוכמת ישראל",
מתבר הספר ההיסטוריוסופי
'מורה נבוכי הזמן'. 1785 –
1840.

שי"ר, שלמה יהודה רפפורט:
רב והיסטוריון, ממייסדי
"חוכמת ישראל". 1790 – 1867.

יצחק אָרטור: משכיל וסטיריקן,
בעל "הצופה לבית ישראל".
1791 – 1851.

שמשון בלוך: חוקר מדעי
היהדות וגיאוגרף. בעל ספר
הגיאוגרפיה העברי החלוצי
"שבילי עולם". 1784 – 1845.

יוסף פרל: סטיריקן, בעל
"מגלה טמירין". התמקד
בביקורת על החסידות –
בכתיבה סאטירית וגם בפעילות
משפטית נגדה. 1773 – 1839.

בגליציה מונה בין חבריה אנשים בעלי מרץ ורוח כביר, אנשי-התחייה, שהם מסורים לרעיון התחייה בלב ובנפש, במספר לא מעט; ומספרם, נקווה, עוד יגדל.

הם יתחילו, הם יבנו, הם יקימו לנו בתי-ספר שיהיו מופת לכל ארצות הגולה.

ובכלל הגיעה השעה לשנות את מושגינו על מדינת-היהודים היא. בכמה עניינים עוד נלמד ממנה עצה ותושייה. וכבר היה מעשה בימי הקונגרס האחרון, שבו הזמינו הציונים מרוסיה לאספותיהם את המורשים מגליציה ללמוד מהם פרק בהליכות-המדינה, כי העבירו אותנו אחינו אלה בחייהם המדיניים.

העבירו אותנו: עקפו אותנו, התקדמנו יותר מאיתנו.

איני יודע אם אף אתם, חביבי, כך, אבל אנכי – תמיד אוהב אני לראות את אחינו במדינה זו. בתשומת-לב מיוחדת אני מתבונן אל הנעשה בתוכם, וכילד שמח אנכי לכל ניצני התחייה שאני רואה בתוכם. ועל-כן אף במסעותיי לחוץ-לארץ מבכר אני תמיד את הגבול האויסטרי על פני הגבול הפרוסי.

בוודאי מצבם המדיני, הכלכלי והקולטורי של אחינו בפרוסיה יותר טוב ויותר מבהיק מזה של הגליציאנים; אבל דבר זה יודע אני רק בעיון ולא למעשה. כי מדי עוברך את הארץ, דרך העברה בעלמא, אינך רואה את היהודים שבפרוסיה. יודע אתה שיש בסביבותיך איזו יהודים, בוודאי ישנם, אבל אינך רואה אותם, אם מפני שהם מועטים מאוד ובטלים ברוב או מפני שהם מסתירים את יהדותם כמה ובמקום שאפשר, ו"צלם אלוהים" שלהם אינו ניכר כלל, ומי שלא "ענש" אותו היוצר בחוטם יהודי טיפוסי – לעולם לא תכיר אותו שיהודי הוא, מבני-בניהם של אברהם יצחק ויעקב. כי הרוח הגרמני טשטש לגמרי את הפנים העבריים, ובפרט אם "בעל-הפנים" משתדל להסתיר את חרפת יהדותו... מה שאין כן בגליציה, שרוב יהודיה אינם משתדלים כלל להסתיר את יהדותם, ומיד כשאך עברת את הגבול אתה רואה את אחיך, אתה מכיר אותם והם מכירים אותך, ובתוך עמך אתה יושב ובתוך עמך אתה נוסע.

ואל יהא הדבר הזה קל בעיניך!

יש דברים פעוטים, מעשים בכל יום, שכמעט תמיד אנו עוברים עליהם בלי להרגישם כלל, בלי התבונן בהם, ולפעמים אתה מסתכל בהם והם עושים עליך רושם שהוא נשאר בלבך לאורך-ימים.

כך, למשל, לא שכחתי עד עתה את הרושם שעשתה עלי הידיעה שהגזבר בתחנות פודולוטשיסק הוא יהודי!

אנכי, כדרכי, נסעתי לאחד מן הקונגרסים לבאזל דרך גליציה וצריך הייתי לקנות "כרטיס-סיבובי", דרך וולוטשיסק-וינא-באזל וחזור חלילה בכדי להזייל את המחיר, כידוע. וההנהגה הציונית, גם כן כידוע, לא הודיעה בפרטות איך נוהגים בדבר הזה, איך ומתי ועל ידי מי מכינים את ה"כרטיס הסיבובי"; ואך כשבאנו עם המסע המהיר לפודולוטשיסק נודע לנו שכאן צריכים אנו לקחת את ה"סיבובי". וצריך היה להספיק ולהכין אותו מיד כדי שנוכל לנסוע הלאה בעוד שעה במסע המהיר, העובר דרך לבוב-קראקא לוויןא. והגזבר, אם מפני שרצה איזו שילומים – גם זה אפשר – או מפני שבאמת קצר הזמן לחבר את הקונטרסים של ה"חוזרים" ולהכין את ה"מארשרוט" בשבילנו –, לא רצה לתת לנו את הכרטיסים מיד, והודיע לנו כי ל"המהיר" ההולך בעוד שעה לא נספיק להכין כרטיסים כאלו ועלינו להמתין למסע-הפוסטה היוצא בחצי היום. אפס כשנודע לו מן היהודים שבתחנות שאנו צירים להקונגרס הציוני – מיד עזב את כל עבודתו וניגש אל המלאכה לחבר בשבילנו את הקונטרסים הנחוצים. וכמובן הספיק לחברם, וכמובן גם-כן בא על שכרו, כי לא עזבנו אותו בידיים ריקניות – במסע המהיר נסענו הלאה.

ואיני יודע עד עתה, אם באמת היה ציוני והרגיש איזו חיבה לצירי הקונגרס, או מתכוון היה רק לעשות נחת-רוח להיהודים שבתחנות; והאמת אגיד, שלא אכפת לי כלל אם לא היה ציוני, – נעים היה לי לראות יד ישראל באמצע... ויודע אני שגזבר בתחנות פודולוטשיסק אינו עוד משנה-למלך ואפילו לא שר-פלך. גזבר בתחנות הוא פקיד מסילת-הברזל מן הבינונים, ששכרו עולה לכל היותר למאתיים זהובים לחודש; בקיצור: אינו "פריץ גדול" ובסולם הפקידות אינו מטפס גבוהה. ובכלל אין הדבר לא מעלה ולא מוריד אם יש פקיד כזה במחנה ישראל או אין. ואף על פי כן נעים היה לי לראות את הפקיד הזה משלנו. ודווקא במקום הזה. כי ברוסיה נוסעים אנחנו מרחק של עשרות אלפים פרסאות ועוברים על פני תחניות למאות ואפילו עוזר לצעיר הפקידים באחת מן התחניות הפעוטות הנידחות, ואפילו "שומר-המסילה", ואפילו סבל אחד לא נראה ולא נמצא משלנו, ושם ישראל לא ייזכר ולא ייפקד בכל ההמון הרב של הפקידים ועוזריהם ומשרתיהם... ופה, אך עברת את הגבול, וכבר יש לנו גזבר בתחנות גדולה כזו. הלא מצער היא, הלא "אפס" הוא, ובכל זאת נעים היה לי

הדבר, ושמחתי מאוד על הגזבר הזה וברכתי אותו שיזכה להיות גזבר באיזו תחנות בארץ-ישראל, ולא יצאתי ידי חובתי בברכה בלבד, אלא גם הענקתי לו ביד רחבה.

וכל זה בשביל יהדותו. הלא מצער הוא. ומה בכך אם יש גזבר באיזו תחנות או אין גזבר באיזו תחנות? גורל עמנו לא יוטב ולא ירע מזה. אבל נעים היה לי לראותו דווקא פה...

וקטנה מזו. נכנסתי אל ה"מזנון" (בופט) וגם שם מצאתי יהודים. לא יהודים מסובים מסביב לשולחן, אוכלים ושותים, כמו שהדבר נוהג אצלנו, ומשלמים בכסף מלא – אלא יהודים בעלי-בופט מקבלים שכר... וגם זה היה חידוש בעיניי, חידוש עוד יותר גדול מן הגזבר שבתחנות. את כל רוסיה לאורכה ולרוחבה סבותי, ראיתי "מזנונים" למאות – ויהודי בכל אלה לא מצאתי. מכניסים הם היהודים לבעלי השולחנות מיליונים, משלמים הם עשר קופיקות בעד כל כוס של תה, לבד "ארוחות" שונות ו"מנות" בודדות, ועוד נותנים מתנה להמלצר – ויהודים מצטרפים לפרנסה אינם נהנים מכל אלה אפילו פרוטה אחת. כי פרנסה טובה זו היא כמעט מונופולין של הטאטארים והפולנים. בכל המזנונים הגדולים שבמדינה משמשים טאטארים, בני בניהם של המושלים האדירים, של טשינגיס-כאן ויורשיו, שמשלו לפני כמעט בכל רוסיה – מושלים גם עתה בכל ה"מזנונים" שבכל רחבי המדינה, מפטרבורג עד חצי האי קרים. הם מספקים משתה ומזון לכל עובר ושב ומטילים מס על כל הנוסעים במסילות הברזל שבכל המחלקות. וממשלתם גדולה ועשירה ומכניסה היא להם הכנסות אולי הרבה יותר ממה שהכניסה "רוס" הקדמונית בשעתה מס להכאנים התקיפים. וכמה וכמה מהם נתעשרו עושר רב ויסדו דינאסטיות חדשות, דינאסטיות של בעלי בופטים, ובניהם הם כבר אדונים ממדרגה עליונה, כמעט אצילים, ולעולם לא תאמר כי "מתחת לשולחן" יצאו למרחב... ובמקום שלפנים היו כמעט כל הדרכים שב"תחום", כל תחניות הפוסטה עם אכסניויתיה בידי ישראל, ומשפחות לאלפים התפרנסו מזה ברווח – יצאו עתה מידי ישראל לגמרי. כל הדרכים וכל התחניות וכל המזנונים וכל הפרנסות התלויות בהם הם בידי אומות העולם, ויהודי הוא בכל המקומות והפרנסות הללו בכל ייראה ובל ימצא. ואם נועזו איזו יהודיות באיזו תחניות בודדות שבתחום להוציא בסליהן לחם וגבינה ופירות לשם פדיון של פרוטות, מגרשים אותן משם תכף ומיד...

ויד הטאטארים רוממה. כי אף על פי שהעם הרוסי קורא להם בשם של גנאי "באסורמאנים", אוהב הוא אותם בכל זאת ומכבדם ואינו מתבייש

"לאכול משחיתתם", כי בעל לב טוב הוא העם אדון הארץ ובעל נפש רחבה. סבלן גדול הוא ואינו מקנא לדתו, ובמה שנוגע ל"ייחוד" ומאכל ומשתה הוא ותן גדול, ואינו מקפיד בדבר עם מי יש לו עסק: עם טאטארי או פולני או יפוני... ברוסיה הפנימית והמערבית הבופטים הם בידי הטאטארים ה"באסורמאנים", ובסיביר ואסיה המזרחית – בידי הפולנים, שהציגו את בנותיהם היפות אל שולחנות המזון; והעם המושל הוא סבלן גדול, והוא סובל במנוחה גם את הטאטארים וגם את הפולניות היפות, ואינו סובל רק את היהודים, שמעולם – לכל הפחות עד השנים האחרונות – לא היו לו עמו דין ודברים על דבר "אחוזת נחלה" וענייני ממשלה... יהודי לא ייראה ולא יימצא בכל הבופטים האלה, לא מפני שאין היהודי מבין את ה"עסק" הזה או מפני שאינו יודע לבשל ולהכין מאכלים כראוי, חלילה, אלא, פשוט מפני שאין מרשים ליהודים להתפרנס בפרנסה זו, כי חרפה היא ליהנות משולחנו של יהודי, ויותר ממה שהיו אבותינו נזהרים לפנים בבשול עכו"ם, נזהרים הגויים עכשיו בבישול יהודי... בחשאי עוד אפשר לחטוף חתיכת-דגים ממולאים, "מפולפלים" ו"מבוצלים" בסגנון היהודי וליהנות ממנה הנאה משונה, ולהלל ולשבח בינתיים את היהודים ואת "דתם" ואת שבתם, כנהוג: אבל בפומבי באיזו תחנות גדולה... Fi donc חלילה וחלילה...

.....
 Fi donc: פוי (צרפתית).

ולפיכך נהייתי הנאה משונה למראה הבופט העברי הזה ובעונג מיוחד ישבתי אל השולחן לטעום ממנו. כמו בכל בופט נתנו לי מן הסתם אף כאן שיריים של אתמול ושלשום שנתחממו זה עכשיו, ולעניין חולי מעיים וקלקלת הקיבה אין כל נפקותא אם היה להם להמאכלים טעם יהודי או טעם אחר; אבל למראית עין חביבים היו עלי וערבים, ושלמתי בעדם בעין יפה וגם נתתי מתנה הגונה להמלצרית היפה.

ובבקשה מכם שלא לחשדני בדברים של מה בכך. Honni soit qui mal y pense... מבטיח אני אתכם, חביבי, על דברתי, שלא הייתה בזה, חלילה, שום מחשבה זרה. תוכלו לחשוד עוברי דרכים במה שתחשדו; הדרך באמת, מרחבת את האופקים ורואה לפעמים אדם בדרך מה שלא ראתה שפחה על הים ומה שלעולם ועד לא יראה בשבתו בביתו, לא יראה ולא ירגיש... זוהי אחת מן הסגולות של עובר דרכים. ותוכלו לחשדם במה שתחשדו, אבל לא את – שליחי המצוה, את צירי הקונגרס.

כי אדם מישראל שהוא נוסע להקונגרס הרי הוא כולו שליח מצווה. כולו שקוע במחשבותיו, כולו עסוק במשלחתו, ואין לו רצון ואין לו

.....
 Honni soit qui mal y pense: בוז לחושב על כך רעות (צרפתית). סיסמתו של מסדר הבריית האנגלי.

שהות ואין לו פנאי להרהר הרהורים רעים, ומכל שכן לפנות את לבו ולהסתכל לצדדים ולומר: מלצרית זו יפה וזו מכוערת, מפני שאין הדבר נוגע אליו כלל וכלל. אפשר בחזירתו הוא מרשה לו לפעמים "מבט צדדי", אבל... גם זה לא. מפני שבחזירתו מחשבה אחת ממלאה את כל חדרי ליבו, מחשבה גדולה ועמוקה: איך להתחכם ולשוב הביתה במעט המזומנים שעדיין נשארו לו בכיסו... והמחשבה הארוכה היא בלבד, כידוע, דיה להטרידו מכל הרהורים רעים שבעולם... אבל בהליכתו הוא בוודאי כולו קודש ומסור רק לרעיונו, רעיון הנסיעה... וכשאמרתי לכם "המלצרית היפה" לא שהסתכלתי בה לראות אם יפה היא או לא, אלא דיברתי על פי שגרת הלשון: מסתמא הייתה יפה; ראשית, חזקה על בנות ישראל שיפות הן; ושנית, עוד יותר חזקה על בעלי הבופט שלא יעמידו מלצרית מכוערת וחרומת-אף... אבל בעיקר הדבר אפילו לא התבוננתי אליה, והמתנה שנתתי לה הייתה כולה קודש, אך ורק בשביל שבת-ישראל הייתה...

וה"מזנון" יש לו שייכות גם אל ה"טראפיק", כלומר אל חנויות המונופולין של מכירת טבק וסיגארות, שכידוע הוא באויסטריה ברשות הממשלה כמכירת יי"ש אצלנו. ואני משער מה יהיה לכל "חנווני-הטבק" כשיגיע התור לטבק להיעשות מונופולין גם אצלנו. והתור הלא יגיע, אם יקדם מעט או יאחר מעט, אבל הלא יגיע, ואולי גם יקדם מעט בסיבתנו, כמו שקדם התור למונופולין של יי"ש בכדי – כמו שהורה זה לא כבר הגראף וויטה במושב מועצת-הממשלה – להיפטר לגמרי מן היהודים שהחזיקו בענף מסחרי זה... וכלום רבים יהיו אז ה"יושבים" העבריים בחנויות הטבק הרשמיות ממה שהם עתה ב"חנויות המונופולין"...

ואתם תאמרו לי: הלא מצער היא, דברים של מה-בכך, דברים שאין להם ערך בחיי עמנו. כן, מצער הוא; אבל מ"קטנות" כאלו מורכבים כל החיים.

ועל כן נעים היה לי לראות יהודים עוסקים בענפי אותן הפרנסות שלא הורגלתי לראותם עוסקים בהם ברוסיה. ויהודים שאינם מתביישים ביהדותם, שאינם מסתירים אותה, יהודים מלובשים בטעמם ומדברים בלשונם. אפשר שהם מבליטים ביותר את יהדותם; אבל אין רע: מוטב להבליט את היהדות ביותר מלהסתירה בחדרי-חדרים.

ולפיכך, כשאני נוסע לחוץ לארץ, אני מכבד תמיד את הנסיעה דרך גליציה על פני הנסיעה דרך פרוסיה. כי בפרוסיה רואה אני רק

אשכנזים, פרוסים גאיונים, ופה אני רואה יהודים. אני מכיר אותם והם – אותי.

וכדאי היה לנסוע נסיעה זו. וממליץ אני על קפנדריא זו גם לפניכם, חביבי הקוראים.

וידעתי שיש בינינו איסטניסים, וביחוד איסטניסות, שמתאדמים למראה הקפוטות הארוכות והפאות המסולסלות של יהודינו שמה. כן, במידה ידועה מבליטים יהודי גליציה את יהדותם ביותר; אבל, כמו שאמרתי, מוטב להבליטה ביותר מלהסתירה ביותר.

ואם תתבוננו היטב תראו שהם בקפוטותיהם הארוכות מרגישים את עצמם יותר בטוב וצועדים על מדרכות התחניות בתקיפות יותר גדולה ובהכרת ערך עצמם יותר מרובה ממה שאנו דורכים על המדרכות בתחניותינו בבגדינו הקצרים, ופילו יותר ממה שה"אשכנזים הנימולים" דורכים בתחניותיהם שלהם. בוודאי, משובח היה יותר אילו נשתנו היהודים הגליציים לטובה אף בחיצוניותם כמו שנשתנו לטובה בפנימיותם; אבל גם השינוי הזה יבוא מאליו כמו שבמקצת כבר בא. אבל, אפילו כמו שהם עכשיו כדאי לבקר אותם ולעבור בגבולם.

ואם תעשו זאת, חביבי הקוראים, אקווה שלא תתחרטו על המלצתי זו.